

NECATİ ÖNER ve MANTIK

Şafak URAL*

Necati Hoca ile ilk tanışmam —yanlış hatırlamıyorsam— merhum Prof. Nihat Keklik’in odasında olmuştu. Yıl muhtemelen 1970–1975 arasıydı. Benim hafızam tarihler konusunda çok güçlü değildir ama o yıllarda olduğuna eminim. Hocayı anmak, onun hatıralarını anlatmak kolay değil. Çünkü Necati Hoca’nın şahsiyetini aktarmak, sadece anı paylaşmak değil, aynı zamanda onun mantıkçı yönüyle de ilişkilendirilmek gerekir. Ben de kendi hatıralarımı onun mantık anlayışıyla harmanlayarak aktarmaya çalışacağım.

Mehmet Aydın Hocanın da belirttiği gibi, Necati Hoca’nın en dikkat çekici yönü hoşgörülü bir insan oluşuydu. Vizyondan yoksun, dar bir bakış açısı yerine herkesi içine alan geniş bir vizyona sahipti. Güler yüzlü, espriliydi. Doçentlik sürecimde bana büyük destek olmuştu. Karşısındakini sürekli inceleyen, kusur arayan bir tipin tam zıddıydı. Bu güleryüz ve esprililik, bana hep onun mantıkçılığıyla iç içe geçmiş bir özellik gibi gelmiştir. Bugün konuşmamın ana temasını da bu bağlantı oluşturuyor: Necati Hoca’nın mantık anlayışıyla kişiliğindeki hoşgörü ve esprililik arasındaki ilişki.

Hocanın ilk okuduğum kitabı *Fransız Sosyoloji Okulu’na Göre Mantığın Menşei Problemi* idi. Bugün bile zaman zaman başvurduğum, düşüncelerimde iz bırakan bir kitaptır. Açık söylemek gerekirse, o dönemde bir klasik mantık kitabının bende bu kadar etki bırakacağını düşünmezdim. Çünkü ben daha çok modern mantıkla ilgileniyordum. Lise yıllarında matematik altyapımın güçlü olması, üniversitede de matematik okumam beni klasik mantığa değil modern mantığa yönlendirmişti. Bu yüzden klasik mantık bana uzun süre soğuk geldi. Fakat çok sonraları anladım ki bu kitabın İslam dünyası felsefe çalışmalarında istisnai bir yeri vardır.

İslam dünyasının düşünce tarihine katkısı genellikle “İslam felsefesi” başlığı altında ele alınır. Antik Çağ felsefesi, Orta Çağ felsefesi, Yeni Çağ felsefesi diye sınıflandırma yapılır ve çoğu zaman İslam dünyasının felsefeye fazla katkı sağlamadığı, daha çok Antik Çağ’dan devralınan sorunlar ve metodolojinin devamı olduğu söylenir. Bu, bir bakıma doğrudur. Nitekim ünlü matematikçi Whitehead’in dediği gibi, “felsefe Platon’a düşülen dipnotlardan ibarettir.” Evet! Bir anlamda doğru. Nitekim bugün hâlâ Platon’un ve Aristoteles’in ortaya koyduğu sorunları tartışıyoruz. Hal

* Prof. Dr., İstanbul Topkapı Üniversitesi Öğretim Üyesi
DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0414

böyleyken, “hangi dönem felsefeye köklü ve tamamen orijinal katkılar yapabilmıştır?” sorusunu haklı olarak sormamız gerekir.

Evet, metodoloji bakımından çok şey Antik Çağ’dan alınmıştır ve bu, o zamanın sorunlarına başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu uygulama hem mantıkta gelişmeye sebep olmuş hem de o döneme özgü (özellikle teolojik içerikli) yeni sorunlar özgün bir şekilde cevaplandırılmıştır. Ama her şeye rağmen bence İslam dünyasının asıl katkısı mantık yoluyla ve bu alanda olmuştur. Bunu birkaç açıdan değerlendirmek gerekir. Çok iyi bilindiği gibi, İslam’ın doğuşundan yaklaşık bir asır boyunca nahivcilerle (gramerciler) mantıkçılar arasında, Kur’an’ı anlamada hangi yöntemin daha uygun olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmalar, bir taraftan Arap dilinin gramerinin sağlam bir biçimde inşa edilmesine, diğer taraftan da Aristoteles’in mantık anlayışının çok ileri bir noktaya taşınmasına vesile olmuştur.

Aristoteles mantığının, “organon” (alet) olarak görülmesi, İslam dünyasında da değer kazanmıştır. Monoteist bir din olan İslamiyet, politeist bir geleneğin ürünü olan bu mantığı yeniden inşa ederek kendine özgü bir içerik ve uygulama alanı kazandırdı. Hristiyanlığın inanç temelli teolojisine karşılık, İslam dünyası anlamayı önceleyen bir rota çizdi. Bence bu rotanın izi, aydınlanmayı karakterize eden, Kant’ın ünlü “akıl etme cesaretini göster!” mottosunda karşımıza çıkar. Hatta “akıl etmez misin?” sözünü sanırım bir soru olarak değil, daha ziyade “düşün ve düşünmekten korkma!” şeklinde anlamak yerinde olur ve hiç de fena olmaz!

İnanç üzerine kurulu bir felsefe ile anlama üzerine kurulu bir felsefe arasındaki fark çok nettir. İşte bu nedenle İslam dünyasında, salt inanca dayalı bir yaklaşım yerine, anlamayı önceleyen ve mantığı araç edinen bir düşünce geleneği gelişmiştir. Benim bir benzetmemle, bu durum Ayasofya gibi muhteşem bir yapının yanına en az onun kadar muhteşem Sultanahmet’i inşa etmek gibidir. Dolayısıyla şahsen “İslam felsefesi” yerine “İslam mantığı” demeyi tercih ederim. Çünkü bu yolla hem İslam düşüncesinin temellerini daha sağlam biçimde kavrayabiliriz hem de felsefeye yaptığı asıl katkıyı kavrayabiliriz.

Buradan Necati Hoca’ya dönecek olursak, onun klasik mantık çalışmaları bu mirası bir basamak öteye taşımaktadır. Bugün Aristoteles mantığı klasik haliyle ancak ereksel bir bakışa uygulanabilir ve bu da akıl etmenin ancak bir yönünü ifade eder. Ne var ki günümüzde mantık sadece akıl etmenin değil, geniş bir açıdan olayları kavrayabilmenin ve anlayabilmenin bir aracı/organonu durumundadır. Açık ki ilkinin öğrenmek suyun çıkış noktasından nasıl bir çağlayana dönüştüğünü ve işlevinin nasıl zenginleşip değiştiğini görebilmeyi sağlar. İşte bu noktada aynı zamanda Aristoteles mantığının

ilkelerinin tartışılması bizi ileriye götürecektir. Necati Hoca'nın çalışmaları tam da bunu yapıyordu. Onun 1969'da yayımladığı "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkisi" başlıklı makalesi bunun tipik örneğidir. Bu makalede özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı gibi temel ilkeler sadece aklın kuralları olarak değil, aynı zamanda varlıkla ilişkileri bakımından da tartışılmıştır.

Hepimizin bildiği üzere, İslam teolojisinin temelleri Orta Çağ'da atılmıştır ve bu süreçte Aristoteles'in kozmolojisi, fiziği ve felsefesi yoğun biçimde kullanılmıştır. Bence teoloji, felsefenin üç klasik alanına eklenen dördüncü bir alan olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde doğa incelenmiştir, Sokrates'le birlikte insan incelenmiştir, Platon'da toplum ve devlet incelenmiştir. Ancak Orta Çağ'da yepyeni bir sorun alanı doğmuştur: Teoloji. Çünkü burada insanı, toplumu ve doğayı ilgilendiren yeni bir bilgi ve yeni bir ontoloji teklif edilmektedir. Bu yeni alanın inşasında şüphesiz Aristoteles düşüncesi temel dayanak olmuştur. Fakat teoloji durağan bir şey değildir; onu sürekli yeniden yorumlamak gerekir. İşte bu da mantık ilkelerinin felsefî olarak tartışılmasını ve yeniden yorumlanmasını zorunlu kılar. Necati Hoca'nın katkısı, İslam dünyasındaki mantık çalışmalarını bir adım öteye taşıyarak bu yeniden yorum imkânını açmasıdır. Bunun için önkoşul, hoşgörüdür; değişim özellikle teolojide şüphesiz hiç de kolay değildir; zaman, sabır, bilgi ve elbette öncelikle hoşgörü ister! Hoşgörü burada sadece gerekli değil ama aynı zamanda da zorunludur. Merhum hocamızın sahip olduğu hoşgörülü kişilik sadece bireysel alanda değil, akademik alanda da karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sayede sorunun cevabı bir emir olarak algılanıp "akıl edebilmenin" koşulları yerine getirilebilir. Bence bu tutum; Necati Hoca, Ahmed Yüksel Özemre gibi hocaların elinde akıl etme cesaretinin açık bir göstergesidir.

Genelde felsefenin Antik Çağ'da başladığı kabul edilir. Bu doğru da olabilir, tartışılabilir de! Ama Antik Çağ felsefesini karakterize eden asıl özellik şudur: Aynı soru ya da sorun karşısında farklı cevaplar üretebilmek. Felsefenin temel işlevi, alternatifler oluşturabilmektir. Bunun en önemli aracı ise mantıktır. Çünkü mantık bize düşüncenin kurallarını verir. Eğer kurallar hiç değişmezse, farklı cevaplar da verilemez. Bu nedenle mantığın yeniden inşası, farklı açılardan bakabilmenin ön şartıdır. Necati Hoca'nın son makalelerinde yaptığı da buydu: Aristoteles mantığının ontolojik köklerini tartışmak ve farklı bakış açıları geliştirmek.

Buradan tekrar başa dönmek isterim. Hepimizin onda gördüğü hoşgörü, geniş ufuk, insanı içine alan yaklaşım, aslında onun mantığa ve onun kullanımına kazandırmak istediği bir özelliktir. Çünkü Hoca, karşınızdakini

bir sorgu odasına çeker gibi değil, sizinle hemhal olarak, sizinle duygudaşlık kurarak düşünürdü. Bu da bence, belki kendi de farkında olmadan, mantığı sadece bir formel disiplin olarak değil, ontolojik ve epistemolojik bir yeniden inşa alanı olarak görmesinin bir sonucuydu.

Bu noktayı, Gazâlî'nin çok tartışılan, hatta hâlâ daha bıkmadan tartışılan görüşleriyle ilgi içinde düşünerek daha iyi açıklayabiliriz: malum Gazâlî kendinden önce gelen bazı filozoflara karşıydı, ama mantık çalışmalarının önemini ve değerini biliyordu. İlginçtir bence bu filozof, bu görüşleriyle çağdaş pozitivistimin kurucusu Viyana Çevresi düşüncesini öncelenmiştir. Çünkü bu ekol de kendinden önceki felsefeyi (bu felsefe bence sadece Aristotelesçi felsefeye işaret ediyordu) anlamsız bulmuş ve metafiziği (ama aslında Aristotelesçi metafiziği) saçma ilan etmiştir. Buna karşılık felsefeyi mantık üzerine kurmaya çalışmışlardır. Görünen o ki aradaki temel fark, Viyana Çevresinin mantığı bir araç olarak kullanıp etkisini geliştirerek halen sürdürmesidir. Merhum hocamızın mantık çalışmalarını ve ona verdiği değeri sanırım bu açıdan da görmek gerekir

Elbette Hocanın kişiliği mantıkçılığından bağımsız değildi; ama görünen o ki ikisi birbirini tamamlamış, biri diğerini ileriye taşımıştır. Hepimizin bildiği üzere çok sakin, olaylara serinkanlı bakabilen biriydi sevgili Hocamız. Yine de kimi zaman heyecanlı, telaşlı yönleri de olurdu. Fakat bu, onun mantıkçı kişiliğini, olayları irdeleme ve çözüm üretme kabiliyetini asla engellemedi. Kısacası, Necati Hoca'nın hoşgörüsü ile mantıkçılığı birbirine bağlı iki özelliğiydi. Onun hoşgörüsüne (ve elbette mantıkçılığına) bugün biz sahip çıkmak, daha da önemlisi bu değerli aracı eskiden olduğu gibi cesaretle kullanmak zorundayız.